

KALKINMADA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ SINIRLARI

Nurcan BAYSAL

Hüsnü Özyeğin Vakfı

Yaptığımız çalışmalarla, kalkınma teorilerinden ve sahanın gerçeklerinden beslenen kalkınma pratiğinin toplum yaşantısına ne denli olumlu katkılar yaptığını gördük Kavar havzasında. Önce kâğıt üzerinde kalkınma hakkını tartışırken, saha uygulamalarının başlamasıyla Kavar'daki çocukların okula gitme hakkı, tüm diğer çocuklar ibi oyun oynayabilme hakkından hareketle okullar onarıldı, oyun bahçeleri yapıldı

Hüsnü Özyeğin Vakfı'nın Kırsal Kalkınma Program Direktörü olarak bugünkü sunumumda sizlere Özyeğin Vakfı Kırsal Kalkınma Programını uyguladığımız alanlardan biri olan Bitlis ili Tatvan İlçesindeki Kırsal Kalkınma Projemizden yola çıkarak sosyal kalkınma projelerinde sivil toplum kuruluşlarının sınırlarına değinmeye çalışacağım.

2006 yılının Ocak ayında Türkiye kırsalını saran "kuş gribi" Özyeğin Grubu'nun Türkiye'de kırsal alanlara ilgi duyma, yatırım yapma kararı vermesinin ilk adımı olmuştur. Proje, Özyeğin Vakfı kurucularından Ayşen Özyeğin'in kuş gribi salgınının yoğun olduğu günlerde televizyon kanallarında Doğu Anadolu'da çocukların kesik kuş başlarıyla top gibi oynadığını görmesi sonucunda, kırsal alanlarda bir şeyler yapma gereğini hissetmesi ile başladı. Bunun üzerine Ayşen Özyeğin'in desteğiyle ilk etapta Diyarbakır Eğil'de bir kırsal kalkınma projesi fonlandı, daha sonra Vakıf kırsal kalkınmayı kendi bünyesinde daha geniş olarak çalışma kararı aldı. Vakıf yapılan yoğun tartışmalardan sonra kırsaldaki yaşam kalitesini arttırmak için entegre bir kalkınma yaklaşımının benimsenmesine karar vermiş ve kalkınma yaklaşımının odağına birey ve toplulukların güçlendirilmesini (empowerment) oturtmuştur. Vakfın Kırsal Kalkınma Stratejisi oturtulduktan sonra ilk çalışma alanı olarak Bitlis ili Tatvan İlçesine bağlı Kavar Havzası seçilmiştir.

Kavar Havzası'nın temel verileri şöyledir:

- Tatvan ilçesinin Kavar Havzası Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Van Gölü kıyısında yer alan oldukça yoksul bir bölge. Havzada toplam 6 köy ve 5 mezra bulunmaktadır.
- Havzanın toplam nüfusu **1290 kişi**; ortalama hane büyüklüğü **8,3 kişidir**. (Türkiye'de ortalama hane büyüklüğü 4,1'dir). Yaz aylarında nüfus 1930 kişiye yükselmektedir. Bunlar İstanbul, Bursa, Van, Mersin gibi illerden gelmekte olup, köyde 2-4 aylığına bir nüfus hareketliliği yaratmaktadır.
- Havzadaki 6 köyden 4 tanesi 1990 yılında güvenlik güçleri tarafından zorla boşaltılmış köylerdir, havzada 2 tane de korucu köyü mevcuttur. 1990'lı yılların ikinci yarısında yeniden yerleşim süreci başlamış ve halen de bu göç devam etmektedir. **Havzadaki toplam nüfusun %41'ini son 10 yıl içerisinde köye geri dönenler oluşturmaktadır.**
- Havzanın nüfusu çok gençtir. Nüfusun % 39'u 15 yaş altında, % 61'i 25 yaş altındadır.
- Havzanın eğitim verileri de oldukça kötüdür. Nüfusun %88'i ilkökul seviyesi veya altında eğitim almıştır. %30'u okur-yazar değildir. Okur-yazar olmayanların %79'u kadındır.
- Havzada kişi başına düşen aylık gelir ortalama 109 TL'dir (2008 yılı). (2007 yılında Türkiye'de 4 kişilik bir aile için açlık sınırı 610 TL'dir). İşsizlik çok yüksektir. İşgücüne katılanların %88'i

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

tarım, %4'ü inşaat ve %3'ü hizmet sektöründe çalışmaktadır. Temel geçim kaynağı tarım, hayvancılık ve mevsimlik işçiliktir.

- Nüfusun %6'sının bedensel ve/veya zihinsel engeli bulunmaktadır.
- Havzada ortalama çocuk sayısı 7 olup bu çocukların yalnızca 1,5'u hastanede doğmaktadır.

Kısacası havza tüm gelişmişlik indikatörleri açısından Türkiye'nin en yoksul bölgesine denk gelmektedir.

Biz bundan yaklaşık 1,5 yıl önce Kavar'a gittik. Hem bölgedeki kamu kurumlarını hem de bölge halkını dinledik (Bölgede herhangi bir sivil toplum örgütü yok). Kavar'a ilişkin kamunun bakış açısı oldukça sorunlu idi, kamu bu alandaki köyleri ve köylüleri tamamen yok sayan bir davranış biçimi içerisindeydi. Bunun temel nedeni bu köylerin 1990'ların başında boşaltılan köylerden oluşması idi. **Sivil toplum kuruluşlarının önemli bir sınırı budur.** Kamunun desteklemediği bir alanda iş yapmanız çok zordur. Kamu halen Anadolu'nun birçok yerinde sivil toplum hareketlerine şüpheli yaklaşmaktadır. Bu devlet geleneği yerelde faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri için aşılması gereken ilk engeldir.

Biz de çeşitli engellerle karşılaştık ve bunları 2 şekilde aşmaya çalıştık. Birincisi Vakfımızın Başkanı Hüsnü Özyeğin adının verdiği güçle kamu ile ilişkilerde daha hızlı ilerleyebildik. İkincisi ise kamu içerisinde bu çalışmayı destekleyecek paydaşlar aradık. Onları baştan itibaren bu işin içine katarak kendilerini bu projenin sahibi saymalarını sağlamaya çalıştık. Ve hatta bu alanda yapacağımız çalışmalara çok olumsuz bakabilecek önemli yerlerdeki kamu yetkililerini bu projeye nasıl yakınlaştırmabileceğimize dair bir iletişim stratejisi düşündük. Ancak tabii bunların bir kısmında başarılı olduk, bir kısmında olamadık. Örneğin havzanın en önemli sorunlarından biri havzadaki mevcut köy okullarının durumunun çok kötü olması ve yine bir kısmının da 15 yıldır boşaltılma nedeni ile kapalı olmasıdır. Biz bu nedenle havzaya 8 yıllık iyi bir okul yapmak istedik. Ancak Tatvan'daki konu ile ilgili kamu yetkilileri bunu istemediler, çocukların YİBO'ya gitmesinin çocuklar açısından daha iyi olduğu görüşünde idiler ve onları ikna edemedik, okulu yapamadık.

Sivil toplum–kamu ilişkilerini sahada zorlayan bir diğer sorun kamu uygulamalarındaki **keyfiyetçilik**dir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uygulanan hükümet programlarında gözle görülür bir keyfiyet hâkimdir. Bir ildeki Vali ya da kaymakamın yaptığı, diğer ildekenden farklılaşabilmektedir. Örneğin, bir ilçede kaymakam eğitim konusuna çok duyarlı ise taşımali sistemle lisede okuyan çocukları dahi okula taşıyabilmekte; ancak başka bir ilçede kaymakam bunu önemsemiyorsa ilkokuldaki çocuklara dahi taşımali sistem desteği vermemektedir. Kısacası hükümetin politikası ne olursa olsun, sahada sivil toplum olarak çalışıldığında il ya da ilçenin idari amirinin bakış açısı ile çoğu zaman uğraşmak durumunda kalılabilmektedir. Bu çerçevede Ankara'nın gerekli önlemleri alarak, kanun ve politikalar kadar uygulamaların da sıkı sıkıya takip etmesi gerekmektedir. Maalesef şeffaflık ve katılımcılık ilkeleri çoğu zaman sadece kâğıt üzerinde kalmaktadır.

Yine özellikle Fırat'ın doğusunda daha keskin olarak hissedilen bir diğer sorun, kamunun STK'ları "kamuya yakın STK'lar" ve /veya "tehlikeli/dikkat edilmesi gereken STK'lar" diye ayırmasıdır. Bölgedeki kamu politikalarını eleştiren STK'lar hemen kamu tarafından "tehlikeli/dikkat edilmesi gereken STK'lar" yaftasını yiyebilmekte ve bu özellikle Bölge'de kamu üzerinden dağıtılan Fon'ların dağıtım şeklini etkileyebilmektedir. Örneğin, GAP kapsamında son 2 yıldır bölgeye hükümetin yolladığı SODES kaynaklarının hangi STK'lara gittiğine baktığımız zaman, bu fonların çoğunluğunun kamu çalışmalarına eleştiri getirmeyen STK'lara gittiğini görürüz. Kamu aracılığı ile dağıtılan bu

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

fonların sivil topluma bir diğer etkisi de şu olmuştur: Bölgede kamu eliyle yeni STK'lar oluşturulmuş ve özellikle son 1-2 yılda aktarılan bu kaynaklarla, yeni oluşan bu STK'lar hızla güçlendirilmişlerdir. Özellikle şu an Diyarbakır'da bu şekilde kurulan birçok STK mevcuttur.

Türkiye'de bu alanda önemli bir diğer sorun çoğu zaman STK-devlet işbirliği içinde yapılan projelerin iyi projeler olarak anlatılmasıdır (bence de bu işbirliği önemlidir). Ancak konunun sadece STK-devlet işbirliği içinde tartışılması, bu iki kuruma yakın gelen kalkınma programlarının uygulanması haline dönüşebilmektedir. Oysaki bu programları uyguladığımız insanlar vardır. Sadece kamunun yapacağını çalışmaya sıcak bakması ve destek vermesi yeterli değildir. Bizim açımızdan ondan çok daha önemlisi Kavar'daki köylülerin yaşam seçimleri, istekleri, gelecek tahayyülleridir. Tatvan'daki köylüler, gençler, kadınlar yaşamlarını nasıl yönlendirmek isterler, gelecek rüyaları nedir gibi. **Bu sivil toplum kuruluşlarının bilmesi gereken en önemli sınırlardan biridir.** Kavar'daki köylü kadın için "beri yolunun düzeltilmesi" en önemli sorunken, siz bu kadınlara en önemli sorunuz bizce gelir düşüklüğünüz, gelin sizi girişimci yapalım diyemezsiniz. Kavar'daki çocukların tek arzusu YİBO'ya gitmeksizin annelerinin olduğu yerde okumak ise, siz 6 yaşındaki çocukları zorla yatılı okula yollayamazsınız. Program ya da projelerimizi gerçekleştireceğimiz alanlarda yaşayan halkın istek ve arzuları bizlerin en önemli sınırları olmak zorundadır.

Bugün Türkiye'nin birçok bölgesinde milyon dolarlara ve çok uzun yıllara mal olmuş çeşitli kalkınma programlarının uygulandığı alanlara gittiğimiz zaman, oralarda hiçbir şeyin kalmadığını görürüz. Mesudiye için bu böyledir, Mesudiye'de yollar, okullar, hatta yanılmıyorsa 14 tane hamam bile yapılmıştır. Ama bugün Mesudiye tamamen boştur, insan kalmamıştır, Mesudiye kalkınma programı bittikten sonra köylüler yapılan hamamları hemen fırına dönüştürmüşlerdir. Çünkü bu köylülere en basit ihtiyaçlar dahi sorulmamıştır. Mesudiye için geçerli olan bu durum, 1976'dan beri uygulanan Çorum-Çankırı, Erzurum, Bingöl-Muş, Yozgat, Ordu-Giresun gibi büyük kalkınma programlarının hemen hemen hepsi için geçerlidir. Tüm bu yörelerde büyük paralarla birçok altyapı tesisi yapılmış; ama bölge halkının görüşleri dikkate alınmamış, sonuç olarak her biri en az 10 yıllık olan bu programlardan geriye birkaç fiziki tesis dışında bir şey kalmamıştır.

Biz geçmişin derslerini bu anlamda iyi kullanmaya çalıştık. Kavar halkına gittik, onların istek ve arzularını dinledik, burada düşledikleri yaşamın gerçekleşmesi için bizim neler yapabileceğimizden bahsettik. Projeyi Kavar halkı ile beraber oturup yazıp çizdik ve son şeklini verdik. Kavar oldukça politize bir alan olmasına rağmen ve geçmişteki acılardan dolayı dışarı ile minimum ilişki kurmalarına rağmen, bu yöntem halkta bizlere karşı bir güven gelişmesine vesile oldu ve bu güven bizim havzadaki işlerimizi oldukça kolaylaştırdı.

Son olarak devlet-STK işbirliğinin aşırıya kaçtığı durumlardan bahsetmek istiyorum. Özellikle yine Doğu'da devlet birçok sorumluluğunu STK'lara bırakma eğilimindedir. Eğitim ve diğer sosyal politika alanlarında bu daha fazla göze çarpmaktadır. Devlet artık sadece okulların değil, üniversitelerin bile kurulmasını vakıflardan bekler olmuştur. Bitlis'teki Eren Üniversitesi, Ağrı'daki Çeçen Üniversitesi bunlardan sadece birkaçıdır. Yine Doğu'daki eğitim ile ilgili yapıların çoğu vakıflar tarafından yapılmakta, kamu vakıfların büyük bir sorumluluk göstererek yaptırdığı bu okul ve yurtların çoğu zaman onarımları ile bile ilgilenmemektedir.

Bölgenin en sorunlu alanlarından biri olan çocuklara yönelik çalışmaların da yine büyük bir kısmı STK'lar tarafından yapılmaktadır. Çocuklar en temel sağlık ve eğitim haklarından bile yoksunlar. Köy okullarında eğitimin kalitesi çok düşük, öğretmenler köyde kalmıyor, çocukların temel kitapları yok.

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

Derslik sayısı yetersiz, mevcut okulların fiziki durumları çok kötü. Bu köylerin çoğunluğu 6 ay kar altında olmasına rağmen, okullarda yeterli ısınma sistemi yok. Geçen yaz Tatvan ve Eğil'in köylerinde yaptığımız çocuk resim atölyeleri sırasında çocukların boya kalemlerini hayatlarında ilk defa gördüklerini dehşetle fark etmiştim. Bölgede birçok konuda olduğu gibi bu konuda da her Valiliğin farklı uygulamaları mevcut, genel bir politika yok. Genelde yerel STK'lar yoksul mahallelerde çocuk evleri açıyorlar, ama yeterli değil. Kamu bu alanda hak temelli çalışmamakta, daha çok hayırseverlik mantığı ile bir şeyler yapmaya çalışmaktadır. Oysaki bunlar devletin yetki ve sorumluluğunu devredemeyeceği alanlardır. STK'lar ancak yol gösterici olabilirler.

Son olarak vurgulamak istediğim bir nokta da kalkınmanın da yukarıda bahsettiğim alanlar gibi sadece sivil toplum örgütlerine bırakılmayacak kadar önemli bir konu olduğudur. Devlet bu noktada sorumluluğunu üstlenmek durumundadır. **Kalkınma aslen devletin sorumluluğundadır.** Bizler sivil toplum kuruluşları olarak 10 köy 100 köy yapalım, ama Türkiye'de 80.000 kırsal yerleşim vardır. Türkiye'nin tüm köylerini vakıfların kalkındırması mümkün değildir. Bu noktada sivil toplum kuruluşlarının bir diğer misyonu olan devleti değiştirme ve dönüştürme misyonuna tekrar vurgu yapmak istiyorum. Sahadaki tüm bu çalışmalarımızdan edindiğimiz deneyimleri ilgili politikaların oluşturulması ve değiştirilmesinde kullanmamız, Türkiye'de devleti kalkınmada daha fazla rol almaya zorlamamız gerekmektedir.

Kavar havzasında 2009 yazında yapılan çocuk resim atölyesinden görüntüler.